

SPINOZA'NIN AYNASINDA TEOPOLİTİK TÜRKİYE

İmdat Demir — Filozof Kirpi

Bu metin, Spinoza'nın siyasal ve teolojik düşüncesinden hareketle Türkiye'de din, devlet, korku, sadakat ve ahlâk arasındaki çarpık ilişkiyi sert bir teopolitik eleştiriyyle çözümler. Spinoza burada yalnızca tarihsel bir filozof değil, bugünün resmî dindarlık rejimini yaran bir neşter olarak kullanılır. Metnin temel iddiası, Türkiye'de dinin çoğu zaman vicdanı derinleştiren bir hakikat arayışı olmaktan çıkarılıp devletin korku, itaat ve sadakat üretme aygıtına dönüştürülmesidir. Korku, hurafe ve belirsizlik üzerinden yönetilen yurttaş, düşünen bir özne olmaktan uzaklaştırılır; vaaz dinleyen, hizaya giren, itirazı fitne sayan siyasal bir çocuğa çevrilir. Spinoza'nın "Tanrı ya da Doğa" anlayışı üzerinden resmî dinin Tanrı'yı devletin aşkın mührüne dönüştürmesi eleştirilir; doğayı talan eden, adaleti geciktiren, liyakati çürüten ve yoksulluğu sabırla örten bir düzenin sahici dindarlık üretemeyeceği savunulur. Metin, ahlâkın devletleştirilmesini, sadakatin liyakatin önüne geçirilmesini ve kul hakkı kavramının siyasî çıkarlar karşısında boşaltılmasını Türkiye'nin en ağır teopolitik saçmalığı olarak görür. Sonuçta Spinoza'nın Türkiye'ye fısıldadığı şey açıktır: Daha fazla resmî dindarlık değil, daha fazla akıl, adalet, özgürlük, çocuk hakkı, doğa bilinci ve haysiyetli yurttaşlık gerekir. Çünkü düşünme hakkı olmadan inanç taklide, adalet olmadan din propaganda süsüne, özgür vicdan olmadan toplum korku düzenine dönüşür.

1

1. SPINOZA'NIN TEOPOLİTİK NEŞTERİ

Spinoza'yı Türkiye'nin bugünkü teopolitik manzarasına çağırarak, ölü bir filozofu güncel tartışmaya dekor yapmak anlamına gelmez. Spinoza burada vitrindeki mermer büst değildir; paslı kapıyı açan demir anahtardır. Çünkü Türkiye'de din, siyaset, korku, sadakat, ahlâk ve devlet arasındaki ilişkiyi anlamak isteyen herkes, eninde sonunda şu karanlık soruya çarpar: İnsanlar neden akıllarını kendi elleriyle teslim ederler? Daha da acısı şudur: Devlet, bu teslimiyetin üzerine nasıl kutsal bir mimari kurar?

Spinoza'nın derdi Tanrı'yı inkâr etmek değildi. Onu basit bir dinsizlik kalıbına sokmak, filozofu anlamamaktır. Onun kavgası, Tanrı adına konuşan iktidarların insan aklını rehin almasıyla ilgiliydi. Spinoza'nın asıl meselesi, dinî duygunun siyasal otorite tarafından nasıl yönetildiği, korkunun nasıl iman kılığına sokulduğu, hurafenin nasıl toplum terbiyesi diye pazarlandığıydı. Bu yüzden Spinoza, Türkiye'nin teopolitik saçmalığını anlamak için son derece elverişli bir düşünürdür. Çünkü burada da mesele çoğu zaman Tanrı meselesi olmaktan çıkar; Tanrı adına kim konuşacak, kim susturacak, kim makbul ilan edilecek, kim dışarı atılacak meselesine dönüşür.

Türkiye'de din çoğu zaman vicdanın derinleştiği bir iç muhasebe alanı olarak değil, kamusal sadakat ölçer gibi çalışır. Kimin ne kadar dindar olduğu, hangi kelimeleri kullandığı, hangi sembollere yakın durduğu, hangi siyasî merkeze sadakat gösterdiği üzerinden tartılır. Ahlâk içten dışa doğru olgunlaşmaz; dışarıdan içeriye doğru dayatılır. İnsan kendi vicdanıyla baş başa kalmadan önce, resmî kutsallık makinesinin önünden geçirilir. Böylece din, insanı haysiyetli kılan bir arayış olmaktan uzaklaşır; onu hizaya sokan, ölçen, sınıflandıran, etiketleyen bir disiplin aracına dönüşür.

Spinoza tam bu noktada tehlikeli bir filozof hâline gelir. Çünkü o, korkunun siyasal kullanımıyla ilgilenir. Korku, aklın sisidir. İnsan korktuğunda daha kolay inanır, daha kolay teslim olur, daha kolay öfkelenir, daha kolay düşmanlaştırılır. Teopolitik düzenler bu korkuyu sever. Çünkü korkmuş insan, düşünen insandan daha kullanışlıdır. Korkmuş insan sürekli bir kurtarıcı arar. Korkmuş insan sorgulamak yerine sığınır. Korkmuş insan hakikat istemez; güvenlik ister. İşte siyaset, dinin içindeki korku damarını yakaladığında ortaya kutsal görünümlü bir yönetim tekniği çıkar.

Türkiye’de bu teknik gayet tanındır. Beka korkusu, ahlâkî çöküş korkusu, dış düşman korkusu, içerideki hain korkusu, din elden gidiyor korkusu, aile dağılıyor korkusu, gençlik bozuluyor korkusu... Bütün bu korkular aynı kazanda kaynatılır. Kazanın altına da kutsal kelimelerle ateş verilir. Sonra halka şu söylenir: “Düşünme, çünkü düşünürsen savrulursun. Sorgulama, çünkü sorgularsan bozarsın. İtiraz etme, çünkü itiraz edersen fitne çıkarırsın.” Böylece akıl, fitneyle suçlanır; itaat, erdem diye yüceltilir.

Spinoza’nın siyasal cesareti burada belirir. Ona göre devletin amacı insanları düşünemez hâle getirmek olamaz. Devlet, akli felç eden bir korku makinesi kurduğunda kendi varlık nedenini de çürütür. Çünkü insanı insan yapan şey sadece yaşaması değildir; düşünerek yaşamasıdır. Sadece nefes alan, vergi veren, seçim zamanı sıraya giren, ekran karşısında öfkelenen, hutbe dinleyip eve dönen kitle, gerçek anlamda yurttaş topluluğu değildir. Yurttaşlık, aklın kamusal cesaretidir. Teopolitik düzen ise yurttaşı yetişkin bir fail olarak görmek istemez; onu sürekli uyarılması, hizaya çekilmesi, korkutulması gereken problemlerle bir çocuk gibi görür.

Burada çarpıcı bir terslik vardır. Devlet, gerçek çocukların hakkını çoğu zaman eksik teslim ederken, yetişkin yurttaşı çocuklaştırır. Çocuğun okulunu, beslenmesini, güvenliğini, merakını, bilimle temasını, geleceğe güvenle bakma hakkını yeterince önemsemeyen yapı; yetişkin insana sürekli ahlâk dersi verir. Sınıfın ışığı zayıflar, minberin sesi yükselir. Laboratuvar yoksullaşır, vaaz zenginleşir. Kütüphane sessizleşir, propaganda gürültülenir. Bu manzara Spinoza’nın gözünde dindarlığın yükselişi değil, aklın kamusal alandan sürülüşüdür.

Spinoza’nın “Tanrı ya da Doğa” düşüncesi de Türkiye’deki resmî kutsallık anlayışına karşı derin bir itiraz taşır. O, Tanrı’yı iktidarın arkasına saklanan bir emir makamı gibi düşünmez. Tanrı’yı varlığın içkin düzeniyle, doğanın zorunluluğuyla, aklın kavrayabileceği bir bütünlükle ilişkilendirir. Bizdeki teopolitik akıl ise çoğu zaman Tanrı’yı devlet törenlerinin görünmez protokol üyesine çevirir. Devlet konuşur, din onaylar. Siyaset karar verir, kutsallık mühür basar. Güç hata yapar, din mazeret üretir. Böylece Tanrı fikri büyümmez; aksine devlet aklının dar koridorlarına sıkıştırılır.

Asıl saçmalık da burada başlar: Dindarlık adı altında ahlâk değil, çoğu zaman sadakat üretilir. İnsanların kalbi arındırılmaz; pozisyonları belirlenir. Vicdan güçlenmez; aidiyet denetlenir. Hakikat aranmaz; doğru cevap ezberletilir. Böyle bir düzende din, insanı özgürleştiren bir yüzleşme olmaktan çıkar, siyasal merkezin ruhsat verdiği bir davranış kalıbına dönüşür. Spinoza’nın neşteri bu kalıbı keser ve içerideki çıplak gerçeği gösterir: Korkuya dayalı dindarlık, sonunda ahlâkî değil riyakârlığı büyütür.

Türkiye’nin teopolitik sorunu, dinin kamusal alanda görünür olması meselesinden daha derindir. Mesele, dinin hangi akılla, hangi ahlâkla, hangi siyasal iştahla kullanıldığıdır. Eğer din adaleti büyütüyorsa, mazlumun hakkını savunmuyorsa, yoksulun sofrasına oturmuyorsa, çocuğun haysiyetini korumuyorsa, liyakatsizliğe karşı susuyorsa, gücün konforuna ilişmiyorsa orada maneviyat değil, kutsalla cilalanmış bir iktidar tekniği vardır. Spinoza’nın Türkiye’ye vereceği ilk ders budur: Tanrı adına konuşan her ses hakikat sesi değildir; bazen yalnızca devletin yankısıdır.

Filozof Kirpi: "Korkudan iman çıkararak devlet, sonunda ne imanı korur ne devleti; yalnızca akli zincire vurulmuş kalabalıklar üretir."

2. KORKU VE HURAFE: YÖNETİLEN ZİHNİN ANATOMİSİ

Korku, insanın içindeki akıl lambasını hemen söndürmez; önce titretir. O titreme uzadıkça insan dünyayı olduğu gibi görmeyi bırakır. Sesleri büyütür, gölgeleri düşman sanır, tesadüfleri işaret diye okur, belirsizliği kaderle karıştırır. Spinoza'nın büyük sezgisi burada başlar: İnsan varlığı kavrayamadığında, olayların nedenlerini anlayamadığında, güçsüzlüğünü açıklayamadığında hurafeye sığınır. Hurafe boşluktan doğmaz; bilgisizlik, korku ve çaresizlik birleştiğinde insan zihninin en arka odasında küflü bir inanç makinesi çalışmaya başlar.

Türkiye'nin bugünkü teopolitik düzeni de tam bu makinenin başında bekler. İnsanların korkularını azaltmak yerine onları yönetilebilir hâlde tutar. Çünkü korkusuz insan düşünmeye daha yakındır; korkmuş insan ise sığınmaya. Sığınan insan çoğu zaman hakikat aramaz, kendisine güvenli bir duvar arar. O duvarın üstüne bayrak çizilir, dua yazılır, düşman resmi asılır, sonra buna "milli ve manevi bilinç" denir. Oysa içeride çalışan şey bilinç değil, ürkekliğin siyasal terbiyesidir.

Bu düzenin en sevdiği duygu belirsizliktir. Belirsizlik, iktidarın geniş odasıdır. Ekonomi belirsiz kalır, hukuk belirsiz kalır, gelecek belirsiz kalır, gençlerin hayatı belirsiz kalır, çocukların yarını belirsiz kalır. Bu belirsizlik içinde insan aklını toparlamakta zorlanır. Tam o sırada sahneye teopolitik dil çıkar ve şunu fısıldar: "Sebebe arama, hikmet ara. Soru sorma, teslim ol. Hesap sorma, sabret. İtiraz etme, fitneye düşersin." Böylece toplumsal çürümenin nedenleri konuşulmaz; çürümenin üstüne sabır, kader, şükür ve beka örtüsü serilir.

Spinoza'nın eleştirdiği hurafe, sadece muskada, büyüde, uğursuzluk inancında aranacak basit bir şey değildir. Modern hurafe daha sofistike çalışır. Televizyon stüdyosunda konuşur, parti kürsüsünde gürlür, bürokratik raporda saklanır, okul kitabında cümleye dönüşür, hutbede ahlâk tonu kazanır. En tehlikeli hurafe, kendisini hurafe olarak göstermeyendir. Türkiye'deki teopolitik saçmalık da bu yüzden kaba bir cehalet meselesi değildir; örgütlü bir duygu mühendisliği meselesidir. İnsanlar bilmedikleri için değil, bildiklerini söylemekten korktukları için susar hâle getirilir.

Korku tek başına kalmaz; yanında düşman üretir. Çünkü korkunun sürekliliği için bir hedef gerekir. Dış güçler, iç hainler, ahlâksız gençler, bozguncu aydınlar, inançsızlar, fazla soru soranlar, farklı yaşayanlar, makbul kalıba sığmayan kadınlar, bağımsız akademisyenler, itaat etmeyen sanatçılar... Liste sürekli genişler. Teopolitik iktidar, toplumu kendisiyle yüzleştirmek yerine sürekli bir düşmanla meşgul eder. Böylece yurttaş kendi yoksulluğunu, kendi ezilmişliğini, kendi hakkının nasıl gasp edildiğini konuşamaz; ona sürekli kimin yüzünden tehlikede olduğu anlatılır.

Bu, aklın yerine alarm sisteminin geçirilmesidir. Toplum düşünmez, tetikte bekler. Tetikte bekleyen toplumda felsefe zayıflar, mizah kabalaşır, bilim yalnızlaşır, edebiyat korkaklaşır, hukuk emir bekler, üniversite kendi içine kapanır. Çünkü korku sadece bireyin duygusu değildir; kurumların da metabolizmasına girer. Korkmuş yargı adalet üretemez. Korkmuş akademi hakikat arayamaz. Korkmuş medya haber veremez. Korkmuş bürokrasi kamu yararını değil, üst makamın kaşını gözünü takip eder. Sonra bütün bu korkaklık düzenine "istikrar" adı verilir. Güzel ambalaj, çürük malı kurtarmaz.

Spinoza açısından insanı özgürleştiren şey nedenleri kavramaktır. Bir şeyi nedenleriyle anladıkça onun karşısında edilgin olmaktan çıkarız. Korku, nedeni bilinmeyen şey karşısında büyür. Türkiye'de ise nedenleri konuşmak sürekli ertelenir. Yoksulluğun nedeni yerine sabır anlatılır. Adaletsizliğin nedeni yerine kader denir. Liyakatsizliğin nedeni yerine dava sadakati övülür. Eğitim çöküşünün nedeni yerine maneviyat eksikliği suçlanır. Gençlerin umutsuzluğu yerine ahlâkî bozulma hikâyesi yazılır. Böylece gerçek nedenler karanlıkta bırakılırken, sahte açıklamalar kutsal bir ciddiyetle dolaşıma sokulur.

Teopolitik saçmalığın en ağır tarafı, insanı kendi acısının nedenini aramaktan vazgeçirmesidir. İnsan, hayatındaki yıkımı yanlış yöneticilerde, bozuk kurumlarda, adaletsiz düzende, çürümüş eğitimde, talan ekonomisinde arayacağına kendi günahında, kaderinde, sabrının eksikliğinde aramaya başlar. Bu tam bir siyasal başarıdır; ahlâkî felakettir ama siyasal başarıdır. Çünkü iktidar, mağdurun öfkesini yukarıya değil, içeriye doğru çevirmiş olur. İnsan hakkını istemek yerine kendini suçlar. Buna da dindarlık kılığı giydirilir.

Oysa sahici dindarlık insanı körleştirmez; daha dikkatli, daha adil, daha merhametli kılar. Sahici iman korkunun ticaretini yapmaz. Sahici ahlâk, güçlünün zulmüne mazeret üretmez. Bir toplumda din sürekli yoksula sabır, güçlüye meşruiyet, çocuğa itaat, kadına suskunluk, gence uyum, aydına temkin öğütüyorsa orada dinin vicdan damarına birileri kelepçe takmıştır. Spinoza'nın hurafe eleştirisi tam bu kelepçeyi gösterir. İnsan aklı Tanrı'ya karşı değil, Tanrı adına kurulan korku düzenlerine karşı savunulmalıdır.

Türkiye'nin bugünkü meselesi, insanların çok inançlı olması değildir. Mesele, inanç alanının korku ve sadakat üretim bandına bağlanmasıdır. Devlet, yurttaşa güvenmediği için onu sürekli dinî ve millî alarm altında tutar. Yurttaş da kendi aklına güvenmeyi unuttuğu için bu alarmın sesini hakikat sanır. Böylece herkes yüksek sesle konuşur ama kimse derin düşünmez. Herkes kutsal kelimeler kullanır ama az kişi adalet için bedel öder. Herkes ahlâktan söz eder ama haysiyet kamusal hayatın arka kapısında bekletilir.

Spinoza'nın Türkiye'ye tuttuğu ayna rahatsız edicidir: Korkuyla beslenen toplum, hakikati sevmez; onu sakinleştiren masalları sever. Teopolitik iktidar da bu masalları üretir, dağıtır, kutsar ve denetler. Fakat korku üzerine kurulan hiçbir düzen uzun süre sağlıklı kalmaz. Çünkü korku, insanı itaate yaklaştırırken çürümeyi derinleştirir. Aklını kaybeden toplum önce başkasının sesine teslim olur, sonra kendi sesini unuttur.

Filozof Kirpi: "Hurafe, aklın yokluğundan değil; korkunun iktidarla nikâhından doğar."

4

3. TANRI'NIN İÇKİNLİĞİ VE RESMÎ DİNİN AŞKIN BÜROKRASIYE DÖNÜŞMESİ

Spinoza'nın Tanrı düşüncesi, minberden yükselen alışılmış buyurgan Tanrı tasavvuruna benzemez. O, Tanrı'yı dünyanın dışında oturan, insanlara dışarıdan emir yağdıran, siyasal otoritenin arkasında bekleyen kozmik bir padişah gibi düşünmez. "Tanrı ya da Doğa" dediğinde kastettiği şey, varlığın kendisinde işleyen zorunluluk, düzen, bütünlük ve akledilebilirliktir. Tanrı, dünyaya dışarıdan müdahale eden keyfî bir güç değil; varlığın içkin hakikatidir. Bu yüzden Spinoza'da Tanrı fikri korku üretmek için değil, varlığı anlamak için önemlidir. Tanrı, aklın düşmanı değil; aklın kavrama ufkudur.

Türkiye'nin teopolitik saçmalığı tam burada Spinoza'ya çarpar ve tökezler. Çünkü bizde resmî din dili çoğu zaman Tanrı'yı varlığın içkin düzeni olarak değil, devletin arkasına yerleştirilmiş aşkın bir mühür olarak kullanır. Devlet konuşur, kutsallık onaylar. Siyaset karar alır, dinî dil ona mana kazandırır. Güç hata yapar, vaaz onu yumuşatır. Yoksulluk artar, sabır anlatılır. Adaletsizlik büyür, kader devreye sokulur. İktidar yorulur, beka kelimesiyle yeniden kutsanır. Böylece Tanrı fikri insanı varlığın derinliğine çağıracağına, devlet aklının dar koridorlarında bekçi yapılı.

Spinoza açısından bu büyük bir küçültmedir. Tanrı'yı savunduğunu iddia eden düzen, aslında Tanrı fikrini iktidarın gündelik ihtiyacına indirger. Allah adını her cümlede anmak, Tanrı düşüncesini derinleştirmez. Bazen tam tersine, kutsal kelimelerin çok kullanılması hakikatin daha kolay örtülmesine yarar. Çünkü kelime çoğaldıkça sorumluluk azalabilir. Dua çoğaldıkça adalet unutulabilir. Tören çoğaldıkça vicdan susabilir. Türkiye'de resmî dindarlığın en büyük sorunu da burada yatar: Kutsalı çoğaltırken ahlâkî azaltmak.

Devletin dinle ilişkisi her zaman sorunlu olmak zorunda değildir. Toplumun inanç hayatını tanımak, din özgürlüğünü korumak, farklı inançların hukukunu güvenceye almak demokratik bir sorumluluktur. Fakat

devlet inanç alanını korumakla yetinmeyip onu yönetmeye, biçimlendirmeye, tekleştirmeye ve kendi siyasal hedeflerine bağlamaya başladığında ortaya resmî din çıkar. Resmî din ise genellikle vicdanın dostu değil, iktidarın memurudur. Çünkü memurlaşmış din, hakikati değil talimatı öncelemeye başlar. Ahlâkî cesaretin yerini kurumsal temkin alır. Peygamberî itirazın yerini protokol nezaketi alır. Mazlumun yüzüne bakan din gider, makam odasının kapısında bekleyen din gelir.

Bu noktada Türkiye'deki teopolitik dil, Tanrı'yı da yurttaşı da aynı anda aşağı çeker. Tanrı, devletin ideolojik deposuna konur. Yurttaş ise Tanrı ile doğrudan, özgür ve ahlâkî bir ilişki kurabilen insan olmaktan çıkar; resmî yorumun terbiyesinden geçirilmesi gereken kitleye dönüşür. Bu kitleye neyin din, neyin ahlâk, neyin yerli, neyin millî, neyin tehlikeli olduğu yukarıdan bildirilir. İnsan kendi vicdanının içinde yürüyemez hâle gelir; çünkü vicdanın etrafına bürokratik bariyerler çekilmiştir. Sanki Tanrı'ya giden yol da devlet ihalesinden geçmiş gibi bir hava oluşur. İşte saçmalığın en komik ve en trajik tarafı budur: Sonsuz olan, son derece dünyevî bir makama zimmetlenir.

Spinoza'nın içkin Tanrı anlayışı, bu tür bir siyasal kutsallık kullanımını dağıtır. Eğer Tanrı varlığın içkin düzeniyle düşünülmüyorsa, o zaman doğayı tahrip eden bir siyaset dindar olamaz. Çocuğun hakkını ihmal eden bir yönetim ahlâklı sayılamaz. Adaleti geciktiren bir mahkeme kutsal sözlerle temize çıkamaz. Bilimi küçümseyen, akli itibarsızlaştıran, liyakati çürüten, yoksulluğu sabırla cilalayan bir düzen, ne kadar dinî sembol kullanırsa kullansın hakikate yaklaşmış olmaz. Spinozacı bakış, dindarlığı sembol sayısından değil, varlığın düzeniyle kurulan dürüst ilişkiden okur.

Burada doğa meselesi özellikle önemlidir. Spinoza'da doğa, üzerine keyfi biçimde basılacak cansız bir sahne değildir. Varlığın zorunlu düzenidir. Türkiye'de teopolitik dil ise çoğu zaman doğaya karşı derin bir körlük taşır. Orman kesilir, dere kurutulur, şehir betonla boğulur, kıyılar yağmalanır, sonra açılışta dua edilir. Bu manzara Spinoza'nın gözünden bakıldığında tam bir metafizik skandaldır. Varlığın düzenini talan edip Tanrı adına tören yapmak, aklın da imanın da yüzüne karşı işlenmiş bir kabalıktır. Tabiatı inciten dindarlık, kendi duasının altını oyar.

Aynı şey insan için de geçerlidir. İnsan, Spinoza'da doğanın içinde akleden bir varlıktır; korkuyla güdülecek sürü değildir. Resmî teopolitik akıl ise insanı çoğu zaman edilgin duyguların içine hapseder. Ona düşünme cesareti değil, itaat konforu verir. Kendi varlığını kavramasını değil, kendisine verilen kimliği taşımasını ister. Bu yüzden Türkiye'de Tanrı adına konuşan siyasal dilin en büyük günahı, insanın aklını küçümsemesidir. Çünkü akli küçümşenen insanın imanı da olgunlaşmaz; ancak taklit eder, tekrar eder, poz verir.

Spinoza buradan sert bir kapı açar: Tanrı'yı gerçekten ciddiye almak, devletin kutsal dekoruna razı olmakla değil, akli, doğayı, adaleti ve özgürlüğü ciddiye almakla mümkündür. Çünkü Tanrı'yı devletin arkasına saklanan bir damga gibi kullanan her siyasal düzen, sonunda hem Tanrı fikrini yoksullaştırır hem toplumu çocuklaştırır. Kutsal, iktidarın mührü hâline geldiğinde vicdanın sesi kısılır. Oysa insanın içindeki en sahici dinî damar, çoğu zaman devletin yüksek hoparlörlerinden değil, haksızlık karşısında titreyen sessiz bir kalpten yükselir.

Filozof Kirpi: "Tanrı'yı devletin mührüne çeviren akıl, ne kutsalı büyütür ne toplumu; yalnızca vicdanın üstüne bürokratik bir perde çeker."

4. İTAAT, SADAKAT VE AHLÂKIN DEVLETLEŞTİRİLMESİ

İtaat, ilk bakışta düzenli bir toplumun masum harcı gibi görünür. Çocuk anne babaya, öğrenci öğretmene, yurttaş hukuka, memur kuruma, asker komutana, insan da kendi vicdanının yüksek sesine kulak verir. Fakat itaat, aklın terbiyesinden kopup korkunun alışkanlığına dönüşürse artık erdem olmaktan çıkar. O andan

sonra insan hakikate değil otoriteye bağlanır. Spinoza'nın siyasal düşüncesi burada keskinleşir: Devletin amacı insanı düşünemez hâle getirmek, onu sessiz bir emir alıcısına çevirmek olamaz. Devlet, yurttaşın aklını yok ederek düzen kurduğunu sanıyorsa aslında kendi mezar taşını yontuyordur.

Türkiye'nin mevcut teopolitik düzeninde itaat neredeyse ahlâkın yerine geçirilmiş durumdadır. Kimin iyi, kimin kötü, kimin makbul, kimin tehlikeli sayılacağı çoğu zaman vicdanın derinliğiyle değil, siyasal merkeze mesafesiyle ölçülür. Devlete yakın duran, iktidarın dilini tekrar eden, resmî kutsallık repertuarını aksatmadan kullanan kişi kolayca "yerli", "millî", "ahlâklı", "hassas", "değerlerine bağlı" diye parlatılır. Buna karşılık soru soran, itiraz eden, adalet isteyen, haksızlığı gösteren, kurumların çürümesini dile getiren insan hızla bozguncu, nankör, fitneci, yabancılaşmış ya da maneviyattan kopmuş ilan edilir.

Bu, ahlâkın devletleştirilmesidir. Devletleştirilmiş ahlâkta iyilik, insanın hakikate sadakatiyle değil, iktidarın kabul ettiği davranış kalıplarına uyumuyla tanımlanır. Böyle bir düzende namus, dürüstlük, merhamet, adalet, liyakat, emek, kul hakkı gibi kavramlar gerçek ağırlıklarını kaybeder. Yerlerine sadakat, bağlılık, suskunluk, hizalanma, uygun konuşma ve zamanında alkışlama geçer. Ahlâk artık insanın içindeki mahkeme değildir; dışarıdaki merkezin verdiği sicil notudur. Vicdan memurlaşır. Ruh form doldurur. İnsan, kendi içindeki hakikat terazisini kaybedip dışarıdaki onay makamına bakmaya başlar.

Spinoza açısından bu, insanın edilgin duygulara teslim olmasıdır. İnsan korku, umut, öfke ve aidiyet üzerinden yönetildiğinde özgürleşmez; yalnızca yönlendirilebilir hâle gelir. Teopolitik düzen bu yönlendirilebilirliği sever. Çünkü aklıyla düşünen insan zahmetlidir; soru sorar, delil ister, çelişkiyi görür, kutsal kelimelerin arkasındaki menfaati fark eder. Oysa sadakat üzerinden çalışan insan daha pratiktir. Ona doğruyu göstermek gerekmez; kimin yanında duracağını öğretmek yeterlidir. Bir kere safını belirledikten sonra, adaletsizlik bile ona dava hassasiyeti gibi görünebilir.

6

Türkiye'de sadakatin ahlâk yerine konması, kurumsal çürümenin de temel mekanizmalarından biridir. Liyakat geri çekilir, sadakat öne çıkar. Bilgi geri çekilir, yakınlık öne çıkar. Ehliyet geri çekilir, aidiyet öne çıkar. Böylece kurumlar akıllı insanların omuzlarında değil, bağlı insanların sessizliği üzerinde yükselir. Bu sessizlik ilk başta konfor sağlar. Herkes kendi yerini bilir, kimse fazla konuşmaz, emirler hızlı yürür. Fakat zamanla kurumların içi boşalır. Çünkü sadakat akıl üretmez; yalnızca bağlılık üretir. Bağlılık ise yanlış düzeltmez, çoğu zaman yanlış korur.

Dinî dil bu sadakat düzeninin içine yerleştirildiğinde tablo daha da ağırlaşır. Çünkü artık itaat sadece siyasal bir davranış olmaktan çıkar, kutsal bir yükümlülük gibi sunulur. Yönetene itaat, düzene sabır, güçlüye hürmet, yukarıdan gelene rıza, aşağıdakine nasihat... Bu zincir içinde dinin ahlâkî isyan damarı kurutulur. Oysa dinin en sahici tarafı, gücün karşısında hakkı, servetin karşısında yoksulu, kibrin karşısında tevazuyu, zulmün karşısında adaleti savunmasıdır. Fakat teopolitik düzen, dinin bu damarını sevmez. Çünkü bu damar canlı kalırsa, sarayın kapısında bekleyen vaazın dili titremeye başlar.

Burada asıl felaket, insanın ahlâkî cesaretini kaybetmesidir. İnsan artık "doğru olan nedir?" diye sormaz; "bunu söylersem başıma ne gelir?" diye sorar. Bir toplum için bundan daha büyük çürüme az bulunur. Çünkü korku, sadece hakikati susturmaz; zamanla insanın hakikate duyduğu saygıyı da aşındırır. İnsan susa susa susmayı erdem sanır. Eğile eğile eğilmeyi olgunluk zanneder. Görmezden gele gele körlüğe nezaket adı verir. En sonunda zalimle mazlum arasındaki fark bile siyasal kamplaşmanın gürlüğünde kaybolur.

Spinoza'nın özgürlük anlayışı burada yeniden önem kazanır. Özgürlük, insanın istediğini yapması anlamına gelmez; nedenleri kavrayarak, aklını kullanarak, edilgin duyguların esiri olmadan yaşamasıdır. Teopolitik düzen ise insanı nedenlerden uzak tutar. Ona olayların arkasındaki yapıyı değil, sadakat gösterilecek tarafı gösterir. Böylece yurttaş, kendi hayatının faili olmaktan çıkar; büyük anlatıların figüranı hâline gelir. Kendi

yoksulluğunu bile başkasının ihanetiyle açıklar. Kendi hakkının çiğnenmesini bile kutsal bir sabır sınavı gibi yorumlar. Bu, siyasetin insana yaptığı en derin kötülüklerden biridir.

Ahlâkın devletleştirilmesi, en çok çocukların geleceğini yaralar. Çünkü çocuk, yetişkinlerin riyakârlığını çok erken fark eder. Okulda dürüstlük anlatılır, hayatta torpil işler. Hutbede kul hakkı söylenir, kurumda liyakatsizlik yürür. Meydanda adalet bağırlı, mahkemede güçlü korunur. Çocuk bütün bunları görür. Sonra büyüklerin kelimelerine değil, davranışlarına inanır. Teopolitik düzenin en büyük iflası da burada başlar: Kendi çocuklarına bile inandırıcı bir ahlâk mirası bırakamaz.

Spinoza'nın Türkiye'ye bu bölümde söyleyeceği şey ağırdır: İtaati ahlâk sanan toplum, erdemi değil korkuyu büyütür. Sadakati liyakatin önüne koyan devlet, kurumu değil çürümeyi örgütler. Tanrı adını kullanarak yurttaş susturan iktidar ise dindarlığı korumaz; onu riyakârlığın resmi dili hâline getirir. Ahlâk, devletin eline verildiğinde kılıç olur; vicdanın içinde kaldığında ışık.

Filozof Kirpi: "Ahlâkı devletin sicil amirine teslim eden toplum, iyiyi değil itaati öğrenir; vicdan da orada memur maaşıyla çürümeyle başlar."

5. VAAZ DEVLETİ VE YURTTAŞIN ÇOCUKLAŞTIRILMASI

Bir devlet düşünün: Yurttaşına güvenmiyor, çocuğuna ise yeterince sahip çıkmıyor. Yetişkin insana sabah akşam ahlâk dersi veriyor; fakat gerçek çocukların okulunu, beslenmesini, merakını, güvenliğini ve geleceğini aynı titizlikle korumuyor. İşte Türkiye'nin teopolitik saçmalığı burada en çıplak hâline kavuşur. Devlet, yurttaş olgun bir akıl sahibi olarak görmek yerine sürekli uyarılması gereken problemlerle bir varlık gibi ele alır. Ona bilgi vermek yerine nasihat eder. Haklarını genişletmek yerine davranışlarını düzeltmeye kalkar. Özgür düşünmesini istemez; uygun hissetmesini, uygun konuşmasını, uygun susmasını ister.

Vaaz devleti tam olarak budur. Hukukun, eğitimin, bilimin, sanatın, felsefenin ve yurttaşlık aklının zayıfladığı yerde devlet vaazı çoğalır. Çünkü vaaz, sorumluluğu yukarıdan aşağıya doğru dağıtır; hesap sorma duygusunu ise aşağıdan yukarıya çıkmadan bastırır. Yurttaş "hakkını ara" demek yerine "sabırlı ol" denir. "Neden yoksulsun?" sorusu yerine "şükretmeyi biliyor musun?" sorusu geçirilir. "Niçin adalet gecikiyor?" sorusu yerine "fitneye düşmeyelim" perdesi çekilir. Böylece toplumsal sorunlar siyasal ve kurumsal nedenlerinden koparılır, bireyin ahlâkî terbiyesine havale edilir.

Spinoza'nın gözünden bakıldığında bu, insanın aklını küçümseyen bir yönetim tarzıdır. Çünkü Spinoza için insan, korku ve telkinle güdülecek bir varlık değildir. İnsan, nedenleri kavrayabildiği ölçüde özgürleşir. Vaaz devleti ise nedenleri açıklamaz; sonuçlara katlanmayı öğretir. Yoksulluğun yapısal nedenlerini konuşmaz, kanaati över. Liyakatsizliği çözmez, itaati güzeller. Hukuksuzluğu ortadan kaldırmaz, sükûnet tavsiye eder. Eğitimin çöküşünü onarmaz, maneviyat nutku atar. Böyle bir düzende yurttaş, hak sahibi bir özne olmaktan çıkar; ahlâkî nasihatini pasif alıcısına dönüşür.

Bu çocuklaştırma sadece dinî dil üzerinden işlemez; siyasal dil de aynı tavrı taşır. Devlet konuşur, yurttaş dinler. Devlet bilir, yurttaş anlamaz. Devlet uyarır, yurttaş hizaya gelir. Devlet öfkelenir, yurttaş alkışlar. Devlet affeder, yurttaş minnet eder. Bu ilişki biçiminde yurttaşlık yoktur; yetişkinleştirilmiş kulluk vardır. Modern devletin yurttaş üretmesi gerekirken, teopolitik devlet sürekli itaatkâr çocuk üretir. Fakat bu çocuk biyolojik çocuk değildir; yaşı ilerlemiş, oy kullanan, vergi veren, fakat aklı vesayet altında tutulan siyasal çocuktur.

İşin acı tarafı şudur: Gerçek çocuklar bu düzenin en büyük mağdurlarıdır. Çünkü vaaz devleti çocukları korumaktan çok onlar adına konuşmayı sever. Çocuğun bedeni aç kalabilir, zihni yoksullaşabilir, okulu niteliksizleşebilir, öğretmeni itibarsızlaşabilir, mahallesi güvensizleşebilir; ama meydanlarda "geleceğimiz

çocuklarımızdır" cümlesi yüksek sesle kurulmaya devam eder. Bu cümle bazen o kadar çok tekrar edilir ki içindeki hakikat ölür. Çocuk, siyasetin süslü cümlesine dönüşür; fakat bütçede, sınıfta, sofrada, parkta, laboratuvarında ve hukukta yeterince görünmez.

Vaaz devleti, çocuğun soru sormasından da korkar. Çünkü soru, vaazın düzenini bozar. Vaaz tek yönlüdür; soru karşılıklıdır. Vaaz yukarıdan iner; soru aşağıdan yukarıya delik açar. Vaaz kesinlik ister; soru belirsizliğe cesaret eder. Bu yüzden teopolitik eğitim düzeni, çocuğun merakını çoğu zaman kontrol edilecek bir taşkınlık gibi görür. Bilimsel kuşku yerine ezber, felsefî sorgulama yerine uygun cevap, sanat yerine tören, özgür düşünce yerine disiplin konur. Çocuğun zihni büyümeden önce hizaya sokulur. Oysa merakı kırılmış çocuk, ileride kendi toplumunun yenilenme imkânını da kaybeder.

Spinoza burada bize sert bir ders verir: Özgürlük, aklın gelişme imkânıdır. Bir toplum çocuklarına nedenleri öğretmiyorsa, onlara sadece sonuçlara katlanmayı öğretiyorsa, kendi geleceğini daha baştan sakatlıyor demektir. Çünkü nedenleri kavramayan çocuk, büyüdüğünde kolay yönetilen yetişkine dönüşür. Korkularla, sembollerle, sloganlarla, kutsal kelimelerle, düşman imgeleriyle yönlendirilebilir hâle gelir. Vaaz devleti tam da bunu ister: Bilgili yurttaş değil, duygusal olarak seferber edilebilir kitle.

Bu yüzden Türkiye'nin teopolitik saçmalığı, yalnızca dinin siyasette kullanılması meselesi değildir; yurttaşın aklının reşit görülmemesi meselesidir. Devlet, yurttaşın kendi aklıyla düşünme hakkı tanımadığında onu sürekli ahlâkî denetim altında tutar. Ne giyeceğinden ne içeceğine, nasıl konuşacağından hangi kavramları kullanacağına, hangi hayatı yaşayacağından hangi acıya ne kadar tepki vereceğine kadar uzanan görünmez bir terbiye ağı kurar. Bu ağın adı bazen maneviyat, bazen millilik, bazen aile, bazen hassasiyet, bazen gelenek olur. Fakat işleyiş değişmez: Yurttaş büyümesin, soru çoğalsın, akıl haddini bilsin.

Oysa devletin görevi vaaz vermek değil, adalet üretmektir. Devletin görevi yurttaşın çocuk yerine koymak değil, onun haysiyetli bir hayat kurmasını mümkün kılmaktır. Devletin görevi ahlâk dersi dağıtmak değil, ahlâksızlığı ödüllendiren düzenekleri sökmektir. Eğer bir ülkede torpil işliyor, yoksulluk büyüyor, eğitim çöküyor, hukuk eğiliyor, doğa talan ediliyor, çocuklar geleceksiz bırakılıyor ve bütün bunların üstüne hâlâ uzun uzun ahlâk konuşuluyorsa, orada vaaz devletinin sesi yükselmiş, adalet devletinin nefesi kesilmiş demektir.

Spinoza'nın Türkiye'ye fısıldadığı şey açık: İnsanları korkutarak dindar, azarlayarak ahlâklı, susturarak yurttaş yapamazsınız. Vaaz çoğaldığında hakikat büyümeyiz; çoğu zaman sorumluluk saklanır. Çocuklaştırılmış yurttaş, bir süre devlete konfor sağlar; fakat sonunda toplumun akli eksilir, vicdanı yorulur, dili kabalaşır. Çünkü sürekli nasihat edilen insan, bir gün kendi sesini unuttur.

Filozof Kirpi: "Yurttaşına vaaz verip çocuğuna gelecek veremeyen devlet, ahlâk anlatmaz; kendi iflasını kutsal kelimelerle süsler."

6. SPİNOZA'NIN ÖZGÜRLÜK SAVUNUSU: DÜŞÜNME HAKKI OLMADAN DİNDARLIK DA ÇÜRÜR

Özgürlük kelimesi Türkiye'de çok konuşulur, fakat çoğu zaman en dar anlamıyla anlaşılır. Birileri özgürlüğü başıboşluk sanır, birileri tehdit sayar, birileri de yalnız kendisi için ister. Oysa Spinoza'nın özgürlük fikri, insanın hevesine göre savrulması değildir. Spinoza'da özgürlük, aklın kendi kudretine kavuşmasıdır. İnsan neyin neden olduğunu anladıkça, korkunun ve hurafenin elinde oyuncak olmaktan çıkar. Kendi edilgin duygularını tanıdıkça, başkalarının onu hangi korkularla, hangi umutlarla, hangi kutsal kelimelerle yönettiğini fark eder. Bu yüzden düşünme özgürlüğü basit bir fikir lüksü değil, insanın haysiyet omurgasıdır.

Türkiye'nin teopolitik düzeni bu omurgadan hoşlanmaz. Çünkü düşünen insan sadece inanmaz; neye, nasıl, hangi gerekçeyle inandığını da sorar. Sadece itaat etmez; kime, niçin, hangi sınırlar içinde itaat ettiğini tartar. Sadece kutsal kelime duyunca susmaz; o kelimenin arkasında adalet mi var, menfaat mi var, korku mu var, iktidar mı var diye bakar. Teopolitik akıl açısından bu insan kullanışsızdır. Çünkü onu sloganla sürmek zordur. Hutbeyle uyutmak zordur. Beka çanıyla hizaya sokmak zordur. Sembolle büyülemek zordur. Düşünen insan, kalabalığın içinde bile kendi iç mahkemesini taşır.

Spinoza'nın büyük rahatsızlığı tam buradadır: Din, düşünceyi boğmak için kullanıldığında kendi ruhunu kaybeder. İnanç baskıyla korunmaz. Baskı, sahici iman değil, korkak taklit üretir. Bir toplumda insanlar düşündükleri için suçlanıyor, sordukları için dışlanıyor, itiraz ettikleri için hainleştiriliyor, farklı yaşadıkları için ahlâksızlaştırılıyorsa orada dindarlık da sağlıklı kalmaz. Çünkü korkuyla korunan din, içten çürür. Görünürde daha fazla sembol, daha fazla tören, daha fazla resmî söylem, daha fazla ahlâk nutku olabilir; fakat içeride vicdan yavaş yavaş çekilir. Geriye ritüel kalır, ruh azalır.

Türkiye'de düşünme özgürlüğü çoğu zaman tehlikeli bir mayın gibi sunulur. Sanki insan özgürce düşünürse hemen millet dağılacak, aile çökecek, din elden gidecek, devlet yıkılacak, gençlik bozulacak. Bu korku, iktidarların en eski numarasıdır. Çünkü özgür düşüncenin kendisi değil, özgür düşüncenin ortaya çıkaracağı gerçekler tehlikelidir. Liyakatsizlik görünür olur. Yolsuzluk görünür olur. Hukuksuzluk görünür olur. Dinî dilin arkasına saklanan çıkar ilişkileri görünür olur. Devletin kutsal zırhı çizilir. İşte mesele budur: Düşünce bozguncu olduğu için değil, sahte düzeni bozduğu için korkutucu sayılır.

Spinoza'nın özgürlük savunusu, dindarlığı da ahlâkı da daha ciddi bir zemine çeker. Çünkü insan ancak özgürce düşünebildiğinde inancının sorumluluğunu üstlenebilir. Zorla inanır gibi yapan, gerçekten inanmış olmaz; yalnızca korkuya uyum sağlamış olur. Devletin çizdiği makbul dindarlık şablonuna giren insan da ahlâkî olarak büyümmez; sadece rolünü iyi oynar. Bu yüzden teopolitik düzenin ürettiği en yaygın insan tipi riyakâr sadıktır. Dışarıda kutsal kelimeleri eksiksiz söyler, içeride kendi küçük menfaatini kutsalın üstüne koyar. Kalabalık içinde mümin görünür, yalnız kaldığında hesapçı bir memura dönüşür.

Düşünme özgürlüğünün olmadığı yerde dinî kavramlar da anlamını kaybeder. Adalet, iktidarın hoşuna gidiyorsa hatırlanır. Kul hakkı, güçsüzün boynuna asılır; güçlüye gelince sessizce duvardan indirilir. Tevazu, yoksula öğütlenir; kibirli makam sahiplerine ilişmez. Sabır, ezilene düşer; hesap verme yukarıya çıkmaz. Böyle bir iklimde din, insanı arındıran bir hakikat alanı olmaktan çıkar, toplumsal eşitsizlikleri yumuşatan bir dil hâline gelir. Spinoza'nın neşteri burada yine parlar: Akli ve özgürlüğü dışlayan inanç, kendi ahlâkî gücünü tüketir.

Türkiye'de mesele sadece ifade özgürlüğü meselesi değildir; düşüncenin ahlâkî itibarı meselesidir. İnsanlar konuşamıyorsa kötü; fakat daha kötüsü, konuşmanın değerine inanmamaya başlamalarıdır. "Ne değişecek?" duygusu, teopolitik düzenin en sinsi başarısıdır. İnsan bir süre sonra haksızlığı görür ama söylemez. Sonra görse bile duyulanmaz. Sonunda kendini korumak için hakikati küçümser. Bu, zihinsel çöküştür. Korku, önce dili susturur; sonra vicdanı yorar; en sonunda akli alaycı bir bezginliğe mahkûm eder.

Spinoza'nın özgürlük fikri bu bezginliğe karşı da önemlidir. Çünkü özgürlük, sadece devletten izin almak değildir; insanın kendi aklını yeniden ciddiye almasıdır. Kendi düşüncesini değersiz görmemesidir. Hakikatin kalabalık alkışına muhtaç olmadığını bilmesidir. Bir toplumda birkaç kişi bile korku düzenine rağmen düşünmeye devam ediyorsa, orada çürüme tamamlanmamış demektir. Teopolitik düzenin bütün gürültüsüne rağmen aklın küçük lambası hâlâ yanıyor, hurafenin saltanatı mutlak değildir.

Türkiye'nin ihtiyacı daha fazla vaaz değil, daha fazla düşünme cesaretidir. Daha fazla sembol değil, daha fazla ahlâkî tutarlılıktır. Daha fazla resmî dindarlık değil, daha fazla özgür vicdandır. Çünkü düşünce olmadan inanç taklide, özgürlük olmadan ahlâk itaate, adalet olmadan din propaganda süsüne dönüşür. Spinoza'nın

Türkiye'ye açtığı kapı buradan geçer: Akli susturarak Tanrı'yı savunamazsınız. Tanrı adına insan zihnine zincir vuranlar, sonunda yalnızca kendi korkularını kutsallaştırırlar.

Filozof Kirpi: "Düşünme hakkını boğan dindarlık, imanı korumaz; korkunun elinde sararmış bir resmî rozet üretir."

7. TÜRKİYE'NİN TEOPOLİTİK SAÇMALIĞI: DİNDARLIĞIN AHLÂKSIZLIKLA BARIŞMASI

Bir ülkede dinin dili yükselirken adaletin sesi kısılıyorsa, orada maneviyat değil, büyük bir ahlâkî maskeleye başlamıştır. Türkiye'nin mevcut teopolitik saçmalığı en çok burada görünür: Dindarlık, ahlâkî derinleştiren bir iç hesaplaşma olmaktan çıkar; iktidarın, servetin, makamın ve sadakatin üstünü örten parlak bir örtüye dönüşür. Kutsal kelimeler çoğalır, fakat kul hakkı yerinde sayar. Vaaz artar, fakat yoksulun sofrası küçülür. Aile anlatılır, fakat çocukların geleceği ihmal edilir. Şükür öğütlenir, fakat haksız kazanç büyür. Bu tabloya bakınca Spinoza'nın yüzünde ince ve acı bir tebessüm belirirdi herhalde: İnsanlar Tanrı adına konuşuyor, ama aklın ve adaletin kapısını içeriden kilitliyorlar.

Spinoza'nın hurafe eleştirisi, dinin yalnızca yanlış inanışlar tarafından bozulduğunu söylemez. Daha derin bir yerden konuşur: İnsan korku ve umut arasında savrulduğunda, iktidarın eline düşmeye hazır hâle gelir. Türkiye'de dindarlığın ahlâksızlıkla barışması da bu edilgin duygular rejimi içinde gerçekleşir. İnsanlar hakikati aramak yerine kendi taraflarının günahını mazur görmeye başlar. Kendi mahallesinin yolsuzluğu daha az yolsuzluk, kendi adamının kibri daha az kibir, kendi iktidarının zulmü daha az zulüm sayılır. Ahlâk, evrensel bir ölçü olmaktan çıkar; tarafgirliğin elinde eğilip bükülen lastik bir cetvele dönüşür.

Teopolitik düzenin en büyük başarısı, günahı siyasallaştırmasıdır. Artık kötülük, yapılan fiilin niteliğine göre değil, yapan kişinin hangi tarafta durduğuna göre değerlendirilir. Eğer kişi makbul saftaysa, hatası "eksiklik", hırsı "hizmet aşkı", serveti "nasip", kibri "liderlik", suskunluğu "hikmet", yalana yakınlığı "strateji" diye adlandırılır. Eğer kişi karşı taraftaysa, en küçük itirazı bile ihanet, en basit sorusu bile fitne, en haklı eleştirisi bile maneviyat düşmanlığı gibi sunulur. Böyle bir yerde ahlâk ölmez; daha kötüsü, iktidarın ağzıyla konuşmaya başlar.

Dindarlığın ahlâksızlıkla barışması, en açık biçimde kul hakkı meselesinde görülür. Kul hakkı, hutbelerde ağır bir kavram gibi durur; fakat kamusal hayatta çoğu zaman tüy gibi hafifletilir. Liyakatsiz atama kul hakkıdır. Kamu malını yandaş çevrelere aktarmak kul hakkıdır. Çocuğun iyi eğitim alma imkânını çalmak kul hakkıdır. Mahkemede adaleti geciktirmek kul hakkıdır. Yoksulu sadakaya muhtaç edip sonra onun fotoğrafıyla merhamet gösterisi yapmak kul hakkıdır. Doğayı talan edip gelecek kuşakların nefesini ipotek altına almak kul hakkıdır. Fakat teopolitik düzen bu hakikatleri konuşmayı sevmez. Çünkü kul hakkı gerçek anlamıyla konuşulursa, yalnızca bireyin günah defteri değil, devletin ve iktidarın bilançosu da açılır.

Bu yüzden teopolitik düzen, ahlâkî bireysel davranışlara sıkıştırır. İnsanların kıyafeti, hayat tarzı, dili, alışkanlığı, eğlencesi, mahremiyeti konuşulur; fakat kamu gücünün ahlâkî konuşulmaz. Gençlerin nasıl yaşadığına büyük mercek tutulur, ama ihalelerin nasıl dağıtıldığına aynı dikkat gösterilmez. Kadınların kahkahası sorun edilir, ama hukukun kırılması yeterince dert edilmez. Ailenin korunması anlatılır, ama yoksulluğun aileyi nasıl ezdiği görülmez. Maneviyatın güçlendirilmesi istenir, ama çocukların bilimle, sanatla, felsefeyle, güvenli bir gelecek duygusuyla buluşması tali mesele sayılır. Bu, ahlâk değil; seçilmiş körlüktür.

Spinoza'nın akıl anlayışı bu körlüğe tahammül etmez. Ona göre insan, nedenleri kavradıkça özgürleşir. Türkiye'de ise teopolitik dil nedenleri gizler. Yoksulluğun nedeni yerine sabır anlatılır. Çürümenin nedeni yerine dış düşman gösterilir. Hukuksuzluğun nedeni yerine düzenin bekası öne çıkarılır. Eğitimdeki gerilemenin nedeni yerine maneviyat eksikliği suçlanır. Böylece akıl, olayların yapısal bağlantılarını kuramaz hâle gelir. Toplum, kendi acısının gerçek kaynağını göremediği için sürekli yanlış yere öfkelenir. Kimi zaman

komşusuna, kimi zaman gence, kimi zaman kadına, kimi zaman aydına, kimi zaman başka inançtan olana kızar; ama düzenin merkezinde oturan ahlâksız makine çoğu zaman sisin içinde kalır.

Dindarlığın ahlâksızlıkla barıştığı yerde riyakârlık normalleşir. İnsanlar herkesin bildiği yalanları bilmiyormuş gibi yapar. Herkesin gördüğü haksızlıklar, uygun cümlelerle yumuşatılır. Herkesin sezdiği çürüme, "aman şimdi sırası değil" diyerek ertelenir. Bir tür toplumsal tiyatro kurulur. Sahnede ahlâk oynanır, kuliste menfaat paylaşılır. Sahnede takvâ konuşulur, kuliste makam pazarlığı yapılır. Sahnede millet denir, kuliste imtiyaz dağıtılır. Sahnede tevazu görünür, kuliste kibir kravat takar. Bu tiyatro uzadıkça insanlar gerçeğe değil, role alışır.

Oysa sahici dindarlık, güçle bu kadar kolay barışmaz. Sahici ahlâk, güçlüye yakın durdukça rahatlamaz; tam tersine huzursuz olur. Çünkü dinin vicdan damarı, iktidarın sofrasında kalınlaşmaz, inceler. Mazlumun yanında durmayan maneviyat eksiktir. Çocuğun hakkını korumayan ahlâk eksiktir. Adaletsizliği görmezden gelen takvâ eksiktir. Liyakatsizliği kutsayan sadakat eksiktir. Spinoza'nın Türkiye'ye tuttuğu ayna burada sertleşir: Akli dışlayan, korkuyu yöneten, hurafeyi besleyen, sadakati ahlâkın yerine koyan bir dindarlık biçimi, sonunda kendi kutsal kelimelerinin içeri boşaltır.

Türkiye'nin teopolitik saçmalığı, dinin görünürlüğünde değil; dinin adalet karşısındaki suskunluğunda saklıdır. Camiler dolu olabilir, ekranlarda dinî cümleler artabilir, törenlerde dualar yükselebilir, siyasetçiler kutsal göndermelerle konuşabilir. Bütün bunlar tek başına ahlâk üretmez. Bir toplumun ahlâkı, güçsüzün hakkı söz konusu olduğunda ortaya çıkar. Yetimin, yoksulun, çocuğun, işçinin, öğrencinin, kadının, doğanın, düşüncenin ve hakikatin hakkı korunmuyorsa, geriye kalan şey dindarlık değil; kutsal süslemeli kamusal riyakârlıktır.

Filozof Kirpi: "Adaletsizlikle tokalaşan dindarlık, secdeye varsa da vicdanın gözünde ayakta yakalanmış bir yalandır."

8. SPINOZA'NIN TÜRKİYE'YE FISILDADIĞI ŞEY

Spinoza Türkiye'ye yüksek perdeden bağırmasdı. Çünkü onun felsefesinde hakikat, gürültüyle büyüyen bir şey değildir. Daha çok, kalabalığın uğultusu çekildiğinde duyulan çıplak bir akıl sesi gibidir. Bugünün Türkiye'sine baksa, önce meydanlardaki sloganlara, ekranlardaki öfkeye, kürsülerdeki kutsal kelimelere, törenlerdeki dualara, hutbelerdeki ahlâk vurgusuna değil; bütün bunların arkasındaki korku düzenine bakardı. Sonra sakin ama tehlikeli bir cümle kurardı: Bir toplum Tanrı'yı bu kadar çok anarken adaleti bu kadar az hatırlıyorsa, orada Tanrı değil, iktidar konuşuyordur.

Türkiye'nin teopolitik çıkmazı, dinin toplum hayatındaki varlığından ibaret değildir. Bu meseleyi basit bir laiklik-dindarlık kavgasına sıkıştırmak, sorunu ucuzlatır. Mesele çok daha derindir. Din, insanın vicdanını, sorumluluğunu, merhametini, adalet duygusunu, varlıkla kurduğu derin ilişkiyi büyütüyorsa kamusal hayatta elbette anlamlı bir yere sahiptir. Fakat din; korkuyu örgütlemek, sadakati ölçmek, yurttaşını hizaya sokmak, güçlüye meşruiyet sağlamak, haksızlığı sabırla yumuşatmak, akli fitne diye yaftalamak için kullanılıyorsa artık maneviyat alanında değilizdir. Orası iktidarın kutsal görünümlü atölyesidir.

Spinoza'nın Türkiye'ye fısıldadığı ilk şey aklın haysiyetidir. Akli küçümseyen hiçbir düzen uzun süre ahlâklı kalamaz. Çünkü akıl yoksa nedenler kaybolur. Nedenler kaybolduğunda sorumlular görünmez olur. Sorumlular görünmez olduğunda suç kaderleşir. Kaderleşen suç ise toplumun ahlâkî dokusunu çürütür. Türkiye'de sık sık olan budur. Yanlış kararlar, kötü yönetim, liyakatsizlik, yolsuzluk, adaletsizlik, eğitimde çöküş, doğa talanı, yoksulluk ve gençlerin umutsuzluğu siyasal nedenleriyle konuşulmaz; kader, sabır, beka, dış güç,

ahlâkî yozlaşma gibi sisli kelimelerin içine atılır. Böylece hakikat, kutsal görünümlü bir buharın içinde kaybedilir.

Spinoza'nın ikinci fısıltısı özgürlüktür. Düşünme özgürlüğü olmadan ne sahici iman olur ne sahici yurttaşlık. Zorla susturulmuş insanın suskunluğu erdem değildir. Korkuyla hizaya getirilmiş toplumun sakinliği barış değildir. Herkesin aynı kelimeleri tekrar ettiği yerde birlik değil, çoğu zaman ruhsal yorgunluk vardır. İnsanlar düşüncelerini açıkça söyleyemiyorsa, kurumlar hatayı düzeltemiyorsa, akademi cesurca araştırma yapamıyorsa, hukuk güçlü karşısında dik duramıyorsa, basın hakikati taşıyamıyorsa, sanat rahatsız edemiyorsa, felsefe soru soramıyorsa; orada dinî sembollerin çoğalmasa toplumu kurtarmaz. Kutsal süs, çürük kolonun yerine geçmez.

Üçüncü fısıltı adalettir. Spinoza'nın siyasal ufunda devlet, insanların korku içinde yaşadığı bir aygıt değildir; ortak hayatı mümkün kılan aklî bir düzendir. Türkiye'de ise devlet çoğu zaman yurttaşına güvenmeyen, onu terbiye etmeye çalışan, ahlâk anlatan ama kendi kurumsal ahlâkını denetlemekte zorlanan bir yapıya dönüşür. Oysa devletin ahlâk anlatmadan önce adalet üretmesi gerekir. Devlet vaaz vermeden önce hukukunu düzeltmelidir. Devlet yurttaşına sabır tavsiye etmeden önce kul hakkını kamu düzeninin merkezine koymalıdır. Devlet aileyi korumaktan söz etmeden önce çocukların iyi eğitim, güvenli hayat ve onurlu gelecek hakkını ciddiye almalıdır.

Türkiye'nin teopolitik saçmalığı, Tanrı'yı büyüttüğünü sanırken devleti büyütmesidir. Din adına konuşan siyasal dil çoğu zaman Tanrı'yı devletin gölgesine alır. Oysa Tanrı fikri, devletin propaganda ihtiyacına indirgenemeyecek kadar büyüktür. Allah'ın adıyla haksızlığı örtmek, adaleti ertelemek, yoksulluğu romantikleştirmek, doğa talanına dua iliştmek, liyakatsızlığı sadakatle cilalamak, insanın aklına zincir vurmak, kutsala hizmet değildir. Bu, kutsal iktidarın günlük kullanım eşyasına çevirmektir. Spinoza'nın itirazı tam burada keskinleşir: Hakikat, korkunun ve otoritenin malı olamaz.

Bu yazının bütün damarlarında dolaşan mesele şudur: Türkiye'nin ihtiyacı daha fazla resmî dindarlık değil, daha fazla ahlâkî dürüstlüktür. Daha fazla tören değil, daha fazla adalet. Daha fazla vaaz değil, daha fazla düşünce. Daha fazla sadakat değil, daha fazla liyakat. Daha fazla kutsal kelime değil, daha fazla kul hakkı bilinci. Daha fazla beka gürlütüsü değil, daha fazla çocuk hakkı, doğa hakkı, hukuk güvenliği, özgür akıl ve haysiyetli hayat.

Spinoza'nın Türkiye'ye fısıltısı belki de en çok çocukların yüzünde yankılanır. Çünkü çocuk, devletin vaazını değil, dünyanın nasıl işlediğini görür. Büyükler adalet derken torpili, ahlâk derken riyakârlığı, din derken menfaati, vatan derken imtiyazı, tevazu derken kibri çoğaltıyorsa çocuk bunu hisseder. Sonra kelimelere değil, düzene inanır. İşte bir toplumun en büyük kaybı burada başlar: Çocuk, büyüklerin ahlâk cümlelerine güvenmeyi bırakır.

Spinoza üzerinden Türkiye'ye bakmak, dinsizlik propagandası yapmak değildir. Tam tersine, dini iktidarın elinden, aklı hurafenin elinden, yurttaş korkunun elinden, çocuğu geleceksizliğin elinden, adaleti propaganda gürlütüsünün elinden kurtarma çağrısıdır. Sahici inanç, korkuyla değil özgür vicdanla yaşar. Sahici devlet, vaazla değil adaletle ayakta kalır. Sahici toplum, suskunlukla değil düşünme cesaretiyle büyür.

Filozof Kirpi: "Tanrı'yı devletin hoparlörüne bağlayanlar, sesi yükseltir ama hakikati kısar; akıl sustuğunda geriye kutsal kelimelerle süslenmiş bir korku düzeni kalır."